

Čarna Brković

**Upravljanje osećanjima pripadanja:
*Antropološka analiza "kulture" i "identiteta" u
Ustavu Republike Srbije***

Apstrakt: Tema rada je kritičko preispitavanje ideje kulture koja je normirana najvišim političko-pravnim dokumentom Republike Srbije. Polazim od pretpostavke da ukoliko je u Ustav, kao "utemeljujući pravni i politički dokument jedne države", inkorporiran koncept ljudskih prava i, naročito, manjinskih prava (kao posebno izdvojenih i zaštićenih), njime je normirana određena ideja, odnosno koncept o tome kakva kultura jeste ili treba da bude. Analiza ukazuje na tri osnovna problema koja proističu iz pisanja o kulturi u Ustavu Republike Srbije iz 2006. godine. Prvo, koncept kulture korišćen u Ustavu počiva na staroj antropološkoj ideji kulture kao zaokružene, homogene i autentične celine. Ovakva ideja kulture nosi veliki potencijal za stvaranje društvenih sukoba. Drugo, načini upravljanja kulturnim pripadanjima nisu pažljivo promišljeni. Pisci Ustava nisu ponudili mehanizme za razrešenje mogućih kulturnih sukoba u kojima sve sukobljene strane poštuju ustavna rešenja. Treće, u Ustavu su nepažljivo spojene teze liberalne i multikulturne politike identiteta. Kombinovanje ideje o slobodnim i ravnopravnim građanima sa priznanjem posebnih kulturnih manjinskih prava zahteva razvijanje specifičnog sistema za prevazilaženje njihovih protivrečnosti. Takav sistem nije Ustavom ponuđen.

Ključne reči: Ustav Republike Srbije, kulturna politika, kulturna pripadanja

Aktuelni Ustav Republike Srbije izglasan je na referendumu održanom 28. i 29. oktobra 2006. godine. Njegova struktura prati preporuke udžbenika ustavnog prava¹, po kojima ustav sadrži tri osnovna dela: preambulu, normativni deo i amandmane. Preambula je deklarativni tekst u kojem su opisane osnovne vrednosti, načela i ciljevi ka kojima određena država teži, kao i mesto za koje se smatra da daje legitimnost ustavu – istorija, narod, tradicija, nacija, poštovanje prava individue, Bog, i sl.

---

¹ Na primer: R. Marković, *Ustavno pravo i političke institucije*. IP Justinijan. Beograd 2004.

Normativni deo reguliše osnovne mehanizme funkcionisanja države – u njemu su date opšte odredbe kojima se definiše državni identitet, granice državne vlasti koje se uspostavljaju definisanjem ljudskih prava, uređenje vlasti, funkcionisanje najviših državnih organa, principi ustavnosti i zakonitosti, načini promene ustava, i sl.

Amandmani, ili dodaci, nastaju tokom vremena – kao mehanizam poboljšanja postojećeg ustava.

U analizi ću obratiti pažnju na dva aspekta Ustava – uslovno nazvane "jezik", pod čime podrazumevam retorička sredstva korišćena u Ustavu, i "sadržaj". Kako ovakva distinkcija ne isključuje osnovnu pretpostavku da su i sama retorička sredstva elementi sadržaja, treba je razumeti isključivo kao analitičku.²

S obzirom na to da je Ustav pisani dokument, formulacije, reči, sintagme koje su upotrebljene nose veliku važnost i trebalo bi da budu pažljivo izabrane. Ustav, kao organizaciono-konstitutivni akt države, okamenjuje značenja. Mogućnosti različitih pravnih interpretacija su izuzetno komplikovane – tzv. *secundum constitutionem*, odnosno običaj interpretacije nejasnog ustavnog člana, pripada sudu i, bazično, moguć je samo jednom.³ Drugim rečima, kada Ustavni sud protumači nejasni ustavni član, ta interpretacija postaje obavezna za sve naredne slučajeve. Stoga, način na koji su artikulisani članovi jeste jako važan.⁴ Analiza "sadržaja" bi se odnosila na posmatranje organizacije državne vlasti, u različitim prostorima (na primer, pokrajinskom, regionalnom, finansijskom, ekonomskom). Takođe, mislim da je ono o čemu Ustav govori podjednako važno kao i ono šta prećutkuje. Tišine, odsutnosti, praznine definišu određene odnose snažno koliko i napisane norme.

---

² Retoričke prakse su neodvojive od onoga o čemu se govori. Radikalna konceptualizacija odnosa "retorike" i "poruke" koju je ponudio Maršal Makluan kaže da je način prenošenja poruke (medij) zapravo poruka sama. Nelson Gudman nudi nešto blaže rešenje kada kaže da "postoje različiti načini da se kaže otprilike ista stvar". M. McLuhan, *Understanding Media: the Extensions of Man*. McGraw-Hill Book Company. 1965: 7-21; N. Goodman, The Status of Style. U: *Critical Inquiry*, Vol. 1, No. 4, 1975: 799-811. Drugim rečima, sadržaj – poruka, ono šta se govori – određeno je retoričkim sredstvima. Iako "otprilike ista stvar" predstavlja snalažljivo rešenje u okviru analize retoričkih praksi književnosti, to nije dovoljno precizna formulacija za dokument poput Ustava. Stoga, mislim da je Makluanova radikalna interpretacija pogodnija za tekst čija svaka reč nosi najveću pravnu snagu u državi.

³ Autentično tumačenje predstavlja zvaničnu interpretaciju ustavnog i zakonskog člana, koju donosi relevantno lice – Ustavni sud ili zakonodavac. U građanskom pravu, autentično tumačenje ima snagu zakona. Marković, n.d. 16-20.

⁴ Upravo je to razlog zbog koga ne bi trebalo zakonski normirati značenja termina kulture i identiteta. Trebalo bi stvoriti zakonski okvir koji omogućava praćenje promenljivosti i višeznačnosti ovih kategorija. Međutim, kako je kultura već dobila svoje ustavno određenje, praktikanti antropološke discipline mogu i treba da osmisle sopstveno učešće u pravnim i političkim debatama ili mogućim sudskim sporovima oko značenja kulture.

U sledećem delu ću skicirati kakve su ideje kulture zapisane u Ustavu i predstaviću ustavne članove relevantne za analizu.

Kultura je postala ustavna kategorija, spomenuta 21 put u aktuelnom Ustavu. Ustavom Srbije definisano je nekoliko razumevanja kulture:

- lepa, uzvišena delatnost, koju treba podsticati (član 73, 81, 89, 97, 183, 190);
- homogena celina koja se prenosi sa generacije na generaciju; (kulturni) identitet je ovde nešto što se saznaje, neguje, čuva, nasleđuje (član 13, 64, 79, 80, 89, 97, 190);
- nešto što treba čuvati, braniti, entitet koji je moguće posedovati (član 14, 48, 64, 75, 79, 89, 97, 190);
- pripada narodu – jedan narod se izjednačava sa jednom kulturom (član 13, 80);
- prirodno se razvija (član 78);
- kultura je osnovni kriterijum razlike između grupa (član 48, 79, 81);
- međukulturni dijalog je osmišljen kao komunikacija među zatvorenim entitetima (član 81);
- način delovanja, posebna veština koja svedoči o stepenu razvijenosti (član 68, 73, 190).

U narednom delu ću predstaviti tri problema kulturnih određenja u aktuelnom Ustavu. Prvo ću pokazati da *Ustav ozvaničava kulturu kao zatvoreni, homogeni entitet koji determiniše osobe*. Takođe, pokazaću da *Ustav propisuje da između zatvorenih, homogenih, determinišućih kultura jedna jeste najvažnija i najpoželjnija*. Zatim ću ukazati na to da su u *Ustavu spojene liberalističke i multikulturne pretpostavke o osobi i grupi, bez jasnog objašnjenja njihovog međusobnog odnosa*. Nije definisano koja vrsta društvenog mehanizma bi trebalo da omogući prevazilaženje protivrečnosti navedenih politika identiteta. Treće, pokazaću da, iako je u Ustavu korišćena određena ideja kulture, *nije osmišljen način upravljanja kulturnim entitetima*. Ukoliko je već Ustavom propisano šta je kultura, neophodno je jasno odrediti i kako – na kojim mestima, gde, kojim finansijskim sredstvima, uz čiju pomoć i pod čijom nadležnošću – osobe mogu praktikovati svoja osećanja pripadanja nekoj kulturi.

Kakva kultura?

Teritorija, građani ili kako narod putem ustavne kategorizacije postaje vrednost po sebi?

Preambula glasi:

"Polazeći od državne tradicije srpskog naroda i ravnopravnosti svih građana i etničkih zajednica u Srbiji, polazeći i od toga da je Pokrajina Kosovo i Metohija sastavni deo teritorije

Srbije, da ima položaj suštinske autonomije u okviru suverene države Srbije i da iz takvog položaja Pokrajine Kosovo i Metohija slede ustavne obaveze svih državnih organa da zastupaju i štite državne interese Srbije na Kosovu i Metohiji u svim unutrašnjim i spoljnim političkim odnosima, građani Srbije donose

USTAV REPUBLIKE SRBIJE".

Preambula legitimitet nalazi u državotvornoj tradiciji srpskog naroda, kao i ravnopravnosti građana i etničkih grupa u Srbiji, ali i posebnom odnosu prema Kosovu i Metohiji. Činjenica da se deo teritorije republike spominje tri puta u jednoj rečenici, i da je taj deo odvojen u poseban paragraf⁵ sugeriše poseban odnos države prema teritoriji.

Isti region se spominje i u ustavno predviđenoj inaugurativnoj zakletvi predsednika Republike:

"Zaklinjem se da ću sve svoje snage posvetiti očuvanju suverenosti i celine teritorije Republike Srbije, uključujući i Kosovo i Metohiju kao njen sastavni deo, kao i ostvarivanju ljudskih i manjinskih prava i sloboda, poštovanju i odbrani Ustava i zakona, očuvanju mira i blagostanja svih građana Republike Srbije i da ću savesno i odgovorno ispunjavati sve svoje dužnosti".

Očigledno je da je pitanje regiona beskrajno važno, i da se trostrukim ponavljanjem njegovog imena definiše kao ustavna obaveza zaštita interesa države u okviru te teritorije.

Preambula je mesto u kome treba da budu istaknute vrednosti, motivi i težnje države, dakle sve one kategorije koje je gotovo nemoguće jasno pravno uobličiti. Trostruko spominjanje regiona u preambuli mu daje status jedne od najviših vrednosti države, cilja i objekta državnih težnji/žudnji.

Preambula eksplicira nepromišljenost kombinovanja međusobno suprotstavljenih kategorija, prisutnu u celom Ustavu, o kojoj ću kasnije više govoriti. Preambula postavlja kategorije naroda, građana, etničkih zajednica i teritorija jedne pored drugih, bez ikakvog skiciranog, ponuđenog, ili barem obećanog, mehanizma razrešavanja njihovih suprotnosti. Narod, građani, nacija, teritori-

---

⁵ Vizuelna struktura kao i retoričke strategije upotrebljene u ustavu nisu nevažne: "Raspored i redosled delova, odeljaka i glava u ustavu sledi prirodu pojedinih područja ustavne materije koja se uređuje članovima, ali s obzirom da tu nema strogih pravila, često raspored ustavnih normi ukazuje i na redosled značaja koji ustav pridaje pojedinim delovima materije koja je njime obuhvaćena ili na rang institucija koje ustanovljava. O karakteru ustava sam po sebi dovoljno govori podatak da li norme o građanskim slobodama i pravima prethode ili slede normama o državnoj organizaciji, a u okviru normi o državnoj organizaciji da li je prva po redu državna institucija parlament ili je to šef države". Marković, n.d. 35-36.

ja su osnovni koncepti međusobno suprotstavljenih kulturnih politika – o čijem odnosu politički teoretičari raspravljaju tokom cele druge polovine XX veka. Međutim, nema jasnog odgovora na pitanja da li je osnovna vrednost građanin, narod, teritorija ili etnička zajednica, kako se država postavlja prema odnosu tih kategorija, kakvu strategiju planira i koristi za upravljanje njihovim diskrepancijama – u Ustavu nije prisutan propis načina razrešenja značajnih kulturno-identitetskih problema.

Hijerarhija kulturnih pripadanja

Pokušaću da pokažem da su pisci Ustava definisali šta je poželjna kulturna zajednica, i uspostavili hijerarhiju između, pretpostavljeno, jasno odvojenih kulturnih entiteta.

Član 1 glasi:

"Republika Srbija je država srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive, zasnovana na vladavini prava i socijalnoj pravdi, načelima građanske demokratije, ljudskim i manjinskim pravima i slobodama i pripadnosti evropskim principima i vrednostima".

Određenje države kao istovremeno narodne/nacionalne i građanske ne objašnjava ko je osnovni politički subjekat. Ukoliko su to građani, koji su u sledećem članu definisani kao nosioci suverenosti, državotvorni narod onda postaje posebno zaštićen i istaknut entitet.

Član 7 definiše državne simbole, i napominje: "Zastava Republike Srbije postoji i koristi se i kao Narodna zastava i kao Državna zastava". Član 10 određuje državni jezik i pismo: "U Republici Srbiji u službenoj upotrebi su srpski jezik i ćirilčno pismo. Službena upotreba drugih jezika i pisama uređuje se zakonom, na osnovu Ustava".

O čemu govore odsutnosti u Ustavu?

Ustavno službeno pismo je ćirilčno, a jezik je srpski. Drugo pismo kojim su sposobni da pišu pismeni stanovnici Srbije – latinica – nije deo Ustava. Ovo prećutkivanje je deo kulturne politike, politike upravljanja pripadanjima koja ne uključuje razlike, već proizvodi svoje subjekte kroz isključivanja. Diskrepancija između stvarnosti i Ustava – stvarnosti u kojoj je latinično pismo deo svakodnevice, i Ustava koji ga ne zabranjuje, ali ni ne spominje – implicira šta treba želiti. Drugim rečima, ćirilčno pismo je ustavno definisani objekat preferencija, želja i naklonosti. Iako latinica verovatno neće biti protivzakonita kategorija, ona nije *baš toliko* poželjna, kao ćirilica. Pri svemu, ne sme se zaboraviti da nijedan sistem pisanja sam po sebi ne predstavlja nikakav simbol, i da svoje značenje dobija kroz praksu, poput na primer, pisanja/izglašavanja samog Ustava.

Zastava države je i zastava naroda. Vrlo jednostavno, ovim članom je napravljena direktna analogija između države i jednog naroda.

Zvanični jezik je srpski, a o ostalim jezicima se govori u trećem delu, posvećenom pravima pripadnika nacionalnih manjina. U članu 75 piše:

"Radi ostvarenja prava na samoupravu u kulturi, obrazovanju, obaveštavanju i službenoj upotrebi jezika i pisma, pripadnici nacionalnih manjina mogu izabrati svoje nacionalne savete, u skladu sa zakonom".

U članu 79 je, između ostalog, napomenuto:

"Pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo: (...) na korišćenje svog jezika i pisma (...)".

Iako Ustav omogućava zvaničnu upotrebu drugih jezika, jedini imenovani jezik je jezik definisanog državotvornog naroda.

Drugim rečima, odsutnosti u Ustavu govore o hijerarhiji kulturnih žudnji. Želja za pripadanjem nekoj kulturi je osnovni preduslov pripadanja toj kulturi. Kako identitetske prakse treba neprekidno ponavljati, i kako se "pripadanje identitetu" pre može odrediti kao težnja/žudnja za smeštanjem u stabilnu poziciju⁶, onda propisivanje šta treba želeći postaje veoma odgovoran zadatak. Ustavno odrediti za kojom kulturom treba žudeti predstavlja problematičan politički čin, čin koji ima mogućnost da postane društveno opasan.

Šta (koju kulturu) treba želeći propisano je i kroz državne simbole. Propisana zastava, jezik i pismo predstavljaju obeležja konstitutivnog naroda. Ustav vrlo precizno definiše okvire i granice jedne kulture. Sve druge kulture se, pretpostavljeno, takođe mogu jasno prostorno odrediti – gde se nalaze, do koje tačke se prostiru, i sl. One su neka vrsta "dodatka", malih "ostrva" kojima, naravno, nije zabranjeno postojanje, ali ni dozvoljena potpuna vidljivost.

Uspostavljanje jasne distinkcije između državotvornog naroda/kulture i "svih ostalih" primetno je i u članu 79 – *Pravo na očuvanje posebnosti*. Samim nazivom člana implicirano je postojanje norme u odnosu na koju se posebnost stvara. Ista strategija odvajanja se može prepoznati u vezniku "i": U celoj državi moraju biti vidljivi kulturni simboli državotvornog naroda, a ostale kulture imaju pravo: "da u sredinama gde čine značajnu populaciju, tradicionalni lokalni nazivi, imena ulica, naselja i topografske oznake budu ispisane i na njihovom jeziku".

"Prva među jednakima", norma(lna), sveprožimajuća kultura je Ustavom jedina imenovana – nacionalna. Ostale, Druge, jasno odvojene, etnički definisane kulture su posebnosti, koje imaju pravo da postoje kao dodatak ili napomena.

⁶ Pogledati na primer: Dž. Batler, *Tela koja nešto znače: o diskurzivnim granicama "pola"*. Samizdat B92. Beograd 2001; M. Hercfeld, *Kulturna intimnost: socijalna poetika u nacionalnoj državi. XX vek*. Beograd 2004.

Mislim da je očigledno da prethodni članovi propisuju hijerarhizaciju kulturnih identiteta, po kojoj, iako ustavno sve treba štiti, treba znati koji je prvi/najvažniji.

Preterano pojednostavljeno moglo bi se reći da je kulturno-relativistička paradigma u antropologiji kulturu konceptualizovala kao zatvoreni sistem elemenata koji determiniše svoje subjekte, naglašavajući da između različitih kultura ne može biti vrednosnog poređenja. Milenković ukazuje na to da je kulturno-relativistički projekat prenaglašavanjem uloge kulture u proizvodnji osoba stvorio teorijsku mogućnost za ukidanje vrednosnih hijerarhija među kulturama:

"Kao ključni operativni pojam ovog celishodno osmišljenog i pragmatički opravdanog zadatka nauke o kulturi više decenija je funkcionisao kulturni determinizam. U prvim decenijama XX veka još uvek neproverena (a kasnije će se ispostaviti i neproverljiva) hipoteza o isključivo kulturnoj determinaciji ponašanja, postala je deo osnovne paradigme kulturne antropologije".⁷

Boasovska konceptualizacija kulture predstavlja posebno pogodan okvir za upravljanje osećanjima pripadanja u multikulturnom društvu:

"Boasovo inicijalno potiskivanje rasizma, potkrepljeno njegovim ranim radovima iz fizičke antropologije, razvilo se u kulturni partikularizam, teoriju 'posebno pogodnu za održavanje ravnoteže u multikulturnom društvu' (Volf 1974)".⁸

Međutim, iako Ustav koristi analogno određenje kulture – kao zatvorene, homogene i determinišuće – istovremeno uspostavlja i vrednosne odnose. Ustavom su hijerarhizovane kulturne žudnje. Drugim rečima, u naciji-državi, nacionalna kultura države ustavno je prva među jednakima. Kao objekat težnji i želja, uzor i merilo, postavljena je nacionalna kultura.

Kultura je etnička i nacionalna. Ona se saznaje i čuva

Mislim da se kao važna implikacija normativnog dela Ustava može uočiti određenje kulture kao kriterijuma različitosti.

Član 48, nazvan *Podsticanje uvažavanja razlika*, glasi:

"Merama u obrazovanju, kulturi i javnom obaveštavanju, Republika Srbija podstiče razumevanje, uvažavanje i poštovanje razlika koje postoje zbog posebnosti etničkog, kulturnog, jezičkog ili verskog identiteta njenih građana".

---

⁷ M. Milenković, *Problem etnografski stvarnog*. Srpski genealoški centar. Beograd 2003: 109-110.

⁸ Milenković, n.d. 116 .

Član 81, nazvan *Razvijanje duha tolerancije*, glasi:

"U oblasti obrazovanja, kulture i informisanja, Srbija podstiče duh tolerancije i međukulturnog dijaloga i preduzima efikasne mere za unapređenje uzajamnog poštovanja, razumevanja i saradnje među svim ljudima koji žive na njenoj teritoriji, bez obzira na njihov etnički, kulturni, jezički ili verski identitet".

Član 79 je nazvan *Pravo na očuvanje posebnosti*.

Navedeni članovi propisuju kako se treba odnositi prema "Drugosti" – tolerancija i uvažavanje razlika su Ustavom propisani principi tretmana "posebnih". Ne samo što su neke strategije Ustava direktno suprotstavljene navedenom principu – u samom Ustavu su hijerarhizovane poželjne kulturne prakse – već i "posebnost" biva definisana isključivo kao pitanje (etničke) kulture. U članu *Pravo na očuvanje posebnosti* piše se samo o pravima pripadnika nacionalnih manjina. Instanca koja potpuno determiniše osobe i koja je, kao što ću uskoro pokazati, etnička/nacionalna i ne podleže izboru, jeste kriterijum određenja toga ko je poseban, a ko norma(lan).

U članu 14, posvećenom zaštiti nacionalnih manjina, istaknuto je:

"Republika Srbija štiti prava nacionalnih manjina. Država jemči posebnu zaštitu nacionalnim manjinama radi ostvarivanja potpune ravnopravnosti i očuvanja njihovog identiteta" .

Prava deteta, odnosno član 64 propisuje:

"(...) Svako dete ima pravo na lično ime, upis u matičnu knjigu rođenih, pravo da sazna svoje poreklo i pravo da očuva svoj identitet (...)" .

Članom 79 – Pravom na očuvanje posebnosti – navedeno je da:

"Pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo: na izražavanje, čuvanje, negovanje, razvijanje i javno izražavanje nacionalne, etničke, kulturne i verske posebnosti (...)" .

U svim navedenim članovima kulturni identitet je vrednost koju je moguće očuvati i koju treba štiti.

Ideja po kojoj dete ima pravo da sazna svoje poreklo i očuva svoj identitet počiva na pretpostavci da kulturni identitet neke osobe postoji izvan i pre nje. Kultura, poreklo, identitet su ontologizovani – oni su *dodeljeni osobi pre nego što je postala osoba*. Osoba-subjekat ih može saznati, upoznati, spoznati, i zatim čuvati i štiti. Ovdje nema ni govora o izboru, mogućnosti subjekta da deluje, njegovoj/njenoj sposobnosti da sopstvenim praksama preispita sebe i svoja osećanja pripadanja. Identitet je, jednostavno, takav kakav je – dodeljen rođenjem i stečen učenjem.

Mislim da nije nebitno to što se u članu 64 koristi koristi jednina – "identitet" a ne "identiteti". Rečenica *Dete ima pravo da očuva svoj identitet* sugeriše

da postoji jedan Identitet koji je dodeljen rođenjem i koji treba očuvati – prazninom je definisano da etničke/nacionalne kategorije najснаžnije određuju osobu. Politički, muzički, profesionalni, verski, jezički, polni, seksualni identiteti udruženo stvaraju subjekta, međutim, pisci Ustava su ovde kulturni identitet poistovetili sa etničkim/nacionalnim osećanjem pripadanja. Jednostavnije rečeno, Ustav prezentuje i propisuje primordijalističke i esencijalističke kategorije, redukuje osobe na puke primarne ontološke datosti. Praktikanti antropološke discipline mogu da ga, ako ne potpuno promene, putem javnog dijaloga i ukazivanjem na njegove problematične eksplikacije, barem delimično redefinišu.

Tradicija

Tradicija se u Ustavu spominje tri puta. Prvi put je određena u preambuli kao tradicija državnosti srpskog naroda.

Član 78 govori o zabrani nasilne asimilacije, i u njemu piše:

" (...) Zabranjeno je preduzimanje mera koje bi prouzrokovale veštačko menjanje nacionalnog sastava stanovništva na područjima gde pripadnici nacionalnih manjina žive tradicionalno i u značajnom broju" .

U članu 79 se govori o tradicionalnim lokalnim nazivima.

Član 89 je nazvan Čuvanje nasleđa:

"Svako je dužan da čuva prirodne retkosti i naučno, kulturno i istorijsko nasleđe, kao dobra od opšteg interesa, u skladu sa zakonom. Posebna odgovornost za očuvanje nasleđa je na Republici Srbiji, autonomnim pokrajinama i jedinicama lokalne samouprave".

Tradicionalno je u navedenim članovima određeno kao nasleđe, kao dugovečnost – veza između prošlosti i sadašnjosti. Ustav tradicionalno, nacionalno i kulturno povezuje sa prirodnim. Zabrana veštačke promene nacionalnog sastava stanovništva, podrazumeva da postoji prirodna promena, odnosno prirodni sastav stanovništva. Njega, kao i tradiciju/nasleđe i kulturu, treba čuvati.

Naumović Slobodan podseća da, iako je tradicija neophodna ideja, prema njoj se ne mora, možda čak i ne sme, biti dogmatičan:

"Dobro poznavanje sopstvene tradicije, njeno poštovanje, ali i kreativan odnos prema njoj, nužni su preduslovi prevazilaženja negatorskog 'mladalačkog' modernizma i sticanja sposobnosti da se zrelo utiče na tok budućnosti" .⁹

---

⁹ S. Naumović, Od ideje obnove do prakse upotrebe: ogled o odnosu politike i tradicije na primeru savremene Srbije. U: *Od mita do folka*, Liceum. Beograd-Kragujevac 1996: 109-145.

Međutim, kreativan odnos prema tradiciji, ili kulturi, nije ustavno prepoznata, pa ni omogućena, praksa.

Nepromišljeno spajanje

Prilikom iščitavanja Ustava, nisam mogla da umaknem osećaju da odgovori na složene probleme spajanja liberalnih zahteva za jednakošću, i multikulturalnih zahteva za prepoznavanjem grupnog pripadanja, nisu osmišljavani tokom pisanja Ustava. Odnosno, da su bez veće, bilo praktične bilo teorijske problematizacije, preuzete međunarodno preporučene teze međusobno suprotstavljenih teorijskih artikulacija različitih politika identiteta.

Pod međunarodnim preporukama, naravno, mislim na *Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima*¹⁰, ali i na *Povelju o fundamentalnim pravima Evropske Unije*¹¹, *Deklaraciju o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim, etničkim, religijskim i lingvističkim manjinama*¹², OEBS-ov *Dokument iz Kopenhagena*¹³, kao i na *Evropsku konvenciju o ljudskim pravima*¹⁴.

Povelja o fundamentalnim pravima Evropske Unije inkorporirana je u predlog Ustava Evropske Unije i predstavlja njegov Drugi deo.¹⁵ Smatram da je koncept individue koji postoji u Povelji istovremeno koncept individue korišćen u Ustavu – članovi i teze iz aktuelnog Ustava Srbije koji se odnose na individualna prava i slobode formulisani su slično ili isto kao i članovi Povelje (*Pravo na život, zabrana kloniranja ljudskih bića, zabrana smrtne kazne, Nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta, zabrana ropstva i prinudnog rada, pravo na privatnost komunikacije, pravo na obaveštenost, zaštita podataka o ličnosti, sloboda naučnog i umetničkog stvaranja*).

Ustavni članovi 26, 27, 28, 32, 33, 34, 41, 43, 46, 54, 55, 62, 21, 202, kao i red kojim su navođeni gotovo se u potpunosti poklapaju sa članovima Evropske konvencije o ljudskim pravima.

---

¹⁰ <http://www.sos-telefon-beograd.org.yu/zakoni/12.%20Univerzalna%20deklaracija%20o%20ljudskim%20pravima.pdf>

¹¹ Charter of Fundamental Rights of the European Union, adresa: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2000/c_364/c_36420001218en00010022.pdf

¹² Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, adresa: <http://www.ohchr.org/english/law/minorities.htm>

¹³ OSCE Copenhagen Document 1990, adresa: http://www.osce.org/documents/odihr/1990/06/13992_en.pdf

¹⁴ European Convention on Human Rights, adresa: <http://www.hri.org/docs/ECHR50.html>

¹⁵ <http://www.europeanconstitution.ie/termsused.asp>

Međutim, postoje i članovi koji se značajno razlikuju. Reč kultura se u Povelji pominje svega tri puta (u preambuli¹⁶, članu 22¹⁷ i članu 25¹⁸), a u Konvenciji nijednom. U oba dokumenta izbegnuto je opisivanje i propisivanje kulturnog identiteta. Povelja prezentuje ideju po kojoj ima mnogo kultura unutar Evropske Unije, i ne određuje dalje njihove prostorne ili bilo koje druge okvire.

Određeni članovi su preuzeti i iz međunarodnih dokumenata koji regulišu kolektivna prava. *Deklaracija o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim, etničkim, religijskim i lingvističkim manjinama* sadrži par članova koji su gotovo dosledno prenešeni u Ustav Srbije. Član 80 Ustava spaja teze 4 i 5 iz člana 2 Deklaracije (govori se o pravu na udruživanje sa sunarodnicima, u okviru države i na međudržavnom nivou), a član 76 – Zabrana diskriminacije nacionalnih manjina – preuzima osnovnu pretpostavku teze 1 člana 2 Deklaracije – jemstvo ravnopravnosti i zabranu diskriminacije zbog pripadanja nacionalnoj manjini.

Član 81 – Razvijanje duha tolerancije – prati član 40. 3. Dokumenta iz Kopenhagena po kome države potpisnice treba da: "preduzmu efikasne mere, u skladu sa svojim ustavnim sistemima, da na nacionalnim, regionalnim i lokalnim nivoima promovišu razumevanje i toleranciju, naročito na polju obrazovanja, kulture i informisanja".

Međutim, dok se u Deklaraciji sve vreme govori o nacionalnim, etničkim, religijskim i lingvističkim manjinama, u Ustavu se eksplicitno govori samo o nacionalno definisanim manjinama. Pisci Ustava su, dakle, dodatno redukovali šture propise Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju.

Ukratko, iako su u Ustavu dosledno prepisane različite međunarodne preporuke o tome kako treba tretirati individue i grupe, čini se da je nedostajalo kontekstualizovano razmatranje posebnosti situacije u Srbiji i pažljivo osmišljavanje ustavnih rešenja za njihovo prevazilaženje.

Kimlika insistira na tome da su problemi oko kulturnih pripadanja u svakoj zemlji istorijski specifični, i da se ne može naći jedno, univerzalno rešenje koje bi odgovaralo svim zemljama. Upravo suprotno – na primer, restrikcije prodaje zemlje koje su nužne za zaštitu nativnih žitelja Severne Amerike nisu

---

¹⁶ "(...) The Union contributes to the preservation and to the development of these common values while respecting the diversity of the cultures and traditions of the peoples of Europe as well as the national identities of the Member States and the organisation of their public authorities at national, regional and local levels; it seeks to promote balanced and sustainable development and ensures free movement of persons, goods, services and capital, and the freedom of establishment (...)".

¹⁷ "Cultural, religious and linguistic diversity. The Union shall respect cultural, religious and linguistic diversity".

¹⁸ "The rights of the elderly. The Union recognises and respects the rights of the elderly to lead a life of dignity and independence and to participate in social and cultural life".

opravdana strategija u slučaju Kvebeka ili Portorika.¹⁹ Kimlika pokazuje da je neophodna pažljiva analiza istorijskih uslova koji su doveli do savremenog odnosa manjina i većina u zemlji, promišljena artikulacija posebnih prava kojima bi se uspostavio ravnopravni odnos manjinskih i većinskih kultura, i spremnost na promenu.

Kimlika napominje:

"Ne bih rekao da ova pitanja mogu biti 'razrešena' u bilo kom definitivnom smislu. Ti problemi su isuviše komplikovani da bi to bilo moguće. Ali njima se može 'upravljati', mirno i pravično, pod uslovom da za to postoji određeni nivo dobre volje".²⁰

Drugim rečima, na probleme odnosa države, kulture, većine i manjine, nema jedinstvenog i trajnog odgovora. U pitanju su procesi kojima se mora pažljivo i promišljeno upravljati. Međutim, mislim da je tokom pisanja aktuelnog Ustava ispuštena prilika za stvaranje prihvatljivog teorijskog i praktičnog okvira za upravljanje kulturnim pripadanjima.

Mehanizmi delovanja

Kulturni identitet je Ustavom reprezentovan kao posed koji čini neke ljude međusobno istim, i istovremeno različitim od nekih drugih ljudi. Podstiču se poštovanje, razumevanje i saradnja među građanima, nezavisno od njihovog kulturnog pripadanja. Međutim, ideja kulture kao zatvorene, homogene celine koja se poklapa sa jasno definisanom grupom ljudi predstavlja fantazam koji verovatno nikada nije imao utemeljenje u stvarnosti. Fiksiranost i homogenost je samo jedan način posmatranja i određenja kulture, intenzivno kritikovan u okviru socio-kulturne antropologije poslednjih dvadesetak godina.²¹

¹⁹ V. Kimlika, *Multikulturalizam: multikulturalno građanstvo*. Jesenski i Turk. Zagreb; CID. Podgorica 2004: 160-161.

²⁰ Kimlika, n.d. 281.

²¹ Pogledati: L. Abu-Lughod, Writing against culture. U: R.G. Fox (ur.) *Recapturing anthropology*. School of American Research Press. Santa Fe, New Mexico, 1991; A. Gupta and J. Ferguson. 1992 Beyond "Culture": Space, Identity, and the Politics of Difference. *Cultural Anthropology*, 7, 1: 6-23; U. Hannerz, Reflections on varieties of culturespeak. U: *European Journal of Cultural Studies*, Vol. 2, No. 3. 1999: 393-407; J. H. Moore, The Culture Concept as Ideology. U: *American Ethnologist*, Vol.1. No. 3. 1974: 537-549; M. Sahlins, Two or three things that I know about culture. U: *Journal of the Royal Anthropological Institute* 5 (3). 1999: 399-422; M. Strathern, The nice thing about culture is that everyone has it. U: Marilyn Strathern (ur.) *Shifting Contexts: Transformations in Anthropological Knowledge*. Routledge. London and New York 1995: 151-176; S. Wright, The Politicization of 'Culture'. U: *Anthropology Today*, Vol. 14, No. 1. 1998: 7-15.

Politički teoretičari i antropolozi diskutovali su o teorijskim i praktičnim mogućnostima i putevima razrešenja problema koji nastaju pri upravljanju identitetima.²² No, u Ustavu – pretrpanom artikulacijama značenja kulture i elaboracijama prikladnim drugim tipovima dokumenata – nisam uspela da pronađem bilo kakav trag propisivanja rešenja opisanih problema. Kako liberalno obećanje ravnopravnosti i jednakosti građana spojiti sa multikulturalnim obećanjem prava na očuvanje posebnosti? Da li su pripadnici romske porodice kojoj nije dozvoljeno da usvoji "belo" dete prvenstveno građani ili etnički subjekti?²³ Da li u tom slučaju treba štiti pravo deteta na saznanje i očuvanje "svog" identiteta ili pravo građana-roditelja na usvajanje? Ko je odgovoran za razrešavanje sukoba upisanih u ambivalentno određenje politike identiteta u Ustavu?

Ista pitanja se mogu postaviti i na drugačiji način: Da li tolerancija podrazumeva život dve zatvorene, odvojene i stabilne grupe u kome nema sukoba, ali ni razmene? Ili je tolerancija i poštovanje prava na različitost oznaka za komunikaciju, pregovaranje, redefinisanje i promenu ne dve etničke već mnogo različito definisanih grupa?

Robert M. Hayden napominje:

"Ovo takmičarsko deljenje je kompatibilno s pasivnim značenjem 'tolerancije' kao odsustva kontakta, ali inkompatibilno s aktivnim značenjem po kome je tolerancija prihvatanje Drugosti. Mešanje pasivnog odsustva kontakta s aktivnim prihvatanjem Drugog predstavlja suštinu kritičke neposobnosti najvećeg dela savremenih objašnjenja nacionalističkih konflikata na Balkanu i komunalnih konflikata u Indiji".²⁴

Da li uzajamno poštovanje, razumevanje i saradnja označavaju spremnost na odbacivanje nekih elemenata sopstvenih kulturnih pripadanja i prihvatanje/stvaranje nekih novih? Ili ipak negde podrazumevaju emotivni otklon, u kome možda nema fizičkih sukoba, ali gde postoji vidljiva i nepremostiva (ne samo emotivna) granica između "nas" i "njih"?²⁵

---

²² Na primer: W. Brown, *Wounded Attachments*. U: *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity*. Princeton University Press. Princeton, NJ 1995: 52-77; S. Benhabib, *The Liberal Imagination and the Four Dogmas of Multiculturalism*. U: *The Yale Journal of Criticism* 12.2. Yale University and The Johns Hopkins University Press. 1999: 401-413.

²³ http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=02&dd=07&nav_category=12&nav_id=231213&fs=1

²⁴ M. R. Hayden, *Antagonistic Tolerance*. U: *Current Anthropology*, Vol. 43, No. 2, 2002: 205-231; o istom pitanju pogledati i M. Ashe, *Limits of Tolerance: Law and Religion After the Anti-Christ*. U: *Cardozo Law Review*, Vol. 24:2. 2003: 587-620.

²⁵ M. Yar, *Recognition and the Politics of Human(e) Desire*. U: *Theory, Culture and Society*, 18 (2-3). 2001: 57-76.

Ako je "prva među jednakima" nacionalna kultura države, ako njeni simboli prepliću celu državnu teritoriju i oblikuju javnu sferu – kako se onda uspostavlja pravo na različitost i podsticanje međukulturnog dijaloga? Ako je potpuna vidljivost propisana jednoj nacionalno definisanoj kulturi, kako onda "ostale" i "druge" postaju vidljive? Da li se to dešava u javnoj sferi cele države, ili u opštinama/gradovima gde manjine "žive tradicionalno i u značajnom broju", ili u pokrajinama, ili...? Propisan je *prostor* delovanja nacionalne kulture, propisan je i *princip* po kome se treba odnositi prema drugim kulturama. Propisana je čak i *mera*. Opisani prostor i princip je teško spojiti. Princip podrazumeva zabranu diskriminacije zbog kulturnih pripadanja – drugim rečima, on štiti pravo manjina na različitost; a kako je prostor delovanja nacionalne kulture sveobuhvatan, nije zamišljeno mesto, prostor, geografska ili društvena lokacija u kojoj bi manjine mogle praktikovati svoje pravo na različitost. Šejla Benhabib je upozorila da kultivacija javne sfere podrazumeva ravnopravnu vidljivost svih grupa koje žele da učestvuju u političkom životu.²⁶ Ustav, međutim, nije obezbedio mogućnost da se podjednako čuju i vide akteri čije kulturne prakse nisu deo kulture državotvornog naroda.

U modelu društva koje opisuje Benhabib ipak postoje određena ograničenja: delovanje rasističkih i nacističkih grupa – dakle, grupa koje praktikuju govor i dela mržnje, zabranjeno je u svim zemljama EU. Stoga, pod "svim zainteresovanim političkim akterima" se misli na grupe koje svojim delovanjem ne promovišu mržnju prema drugima. Kriterijum vidljivosti ovde nije etnička/nacionalna kultura, već odnos prema Drugosti.

Ustav probleme podrazumeva (ili čak sam stvara), ali ne nudi načine na koji oni mogu biti rešavani. Drugim rečima, Ustav propisuje hijerarhiju vidljivosti, žudnji i prostora delovanja – na samom vrhu te hijerarhije je nacionalna kultura (koja je potpuno vidljiva, najpoželjnija i sveprisutna). Konceptualni i geografski prostori svih ostalih kultura u državi nisu osmišljeni. Pruženo im je pravo da, kao zatvoreni i homogeni entiteti, praktikuju sopstvenu različitost, ali je prećutano gde, na koji način i čijim finansijskim sredstvima to mogu da rade.

Podjednako važno je pitanje sprovođenja onoga što je napisano – i tu pisci Ustava tišinom pokrivaju nejasnoće. U članu 177 eksplicitno je navedeno:

"(...) Koja su pitanja od republičkog, pokrajinskog i lokalnog značaja određuje se zakonom" .

U članu 182 navodi se:

"(...) Suštinska autonomija Autonomne pokrajine Kosovo i Metohija urediće se posebnim zakonom koji se donosi po postupku predviđenom za promenu Ustava (...)" .

---

²⁶ Benhabib, n.d. 401-413.

Drugim rečima, ukoliko precizni zakonski i izvršni mehanizmi za sprovođenje neke odredbe nisu dati u samom Ustavu, pisci su za određene članove obavezali državu da donese zakone, a za određene nisu. Član 18 je posebno važan za ovo pitanje:

"Zakonom se može propisati način ostvarivanja ovih prava samo ako je to Ustavom izričito predviđeno ili ako je to neophodno za ostvarenje pojedinog prava zbog njegove prirode, pri čemu zakon ni u kom slučaju ne sme da utiče na suštinu zajemčenog prava".

Ratko Marković napominje:

"Zakoni parlamenta i akti koji su po svojoj pravnoj snazi s njima izjednačeni ne mogu uređivati pitanja koja su već ustavom uređena ili su rezervisana za uređivanje ustavom, niti mogu biti u suprotnosti sa ustavom i ustavnim zakonima".²⁷

Drugim rečima, članovi za koje nije eksplicitno propisano donošenje zakona uređeni su samo Ustavom. Član 75 se odnosi na manjine i jedino se u njemu spominje da se manjinska prava ostvaruju "u skladu sa Ustavom, zakonom i međunarodnim ugovorima". Implicitno, ovim članom se stavlja do znanja da postoji, ili tek treba da bude donešen, zakon koji se odnosi na nacionalne manjine. Međutim, za ostale članove kojima se definišu manjinska prava, Ustav ne propisuje nužnost donošenja zakona.

U članu 79, koji govori o pravu na očuvanje posebnosti, napomenuto je da se zakonom mogu utvrditi dodatna prava pripadnika nacionalnih manjina, ali ne i da treba doneti poseban zakon ili podzakonska akta kojim bi bili definisani načini sprovođenja ovog prava. Ovim članom su definisana takozvana polietnička prava. Međutim, mehanizmi kojima bi posebnost bila očuvana nisu definisani. Ostaje nejasno da li nosioci posebnosti – etničke manjine – preko sopstvenih organizacija treba da finansiraju javnu upotrebu simbola, ili to spada u nadležnost Republike Srbije, autonomnih pokrajina, opština, ili gradova.

U članu 80 piše:

"Pripadnici nacionalnih manjina mogu da osnivaju prosvetna i kulturna udruženja, koja dobrovoljno finansiraju.

Republika Srbija priznaje prosvetnim i kulturnim udruženjima nacionalnih manjina posebnu ulogu u ostvarivanju prava pripadnika nacionalnih manjina".

Šta znači priznavanje posebne uloge, na koji način ono biva iskazano i kakve posledice to ima po finansijere i organizatore prosvetnih i kulturnih udruženja takođe nije napisano.

---

²⁷ Marković, n.d. 12-13

Čini mi se da je važno podsetiti da Ustav propisuje pozitivnu akciju u Skupštini, odnosno specijalna reprezentaciona prava u Skupštini ženama i nacionalnim manjinama (član 100). Međutim, član 105 glasi:

"Narodna skupština donosi odluke većinom glasova narodnih poslanika na sednici na kojoj je prisutna većina narodnih poslanika (...) Većinom glasova svih narodnih poslanika Narodna skupština odlučuje o zakonima kojima se uređuju: (...) uživanje individualnih i kolektivnih prava pripadnika nacionalnih manjina".

Drugim rečima, politički prepoznate i u Narodnoj Skupštini prisutne nacionalne manjine mogu skrenuti pažnju na za njih relevantna pitanja, ali nemaju nikakvu kontrolu nad daljim tokom situacije – prihvatanjem ili odbijanjem rešenja određenog problema, načinom njegovog sprovođenja, i sl.

Takođe, treba napomenuti da nije jasno kako nastaju "politički prepoznate i u skupštini prisutne" nacionalne manjine. Mislim da je propuštanje da se u Ustavu odredi koncept nacionalne manjine jedan od osnovnih problema u vezi sa njim. Nacionalne manjine su prezentovane kao samopodrazumevajuća kategorija. Mnogobrojni problemi koje donosi inkorporacija multikulturalnih teza u liberalni državno-pravni okvir nisu ni dotaknuti u Ustavu. Ovaj problem je vrlo osetljiv i potencijalno veoma opasan.

Kao što je napomenuto, u Ustavu su spojene teze liberalne i multikulturene politike identiteta. Međutim, nije objašnjeno na koji način bi se razrešio sukob dve različite ideje dobrog života i pokušaja očuvanja posebnosti. Čuveni primer ovakve vrste sukoba odnosi se na nošenje zara pripadnica islamske vere²⁸ – ukoliko bi u glavnom gradu Srbije određena žena koja radi u državnoj službi poželela da nosi zar na poslu, kao deo svog prava na praktikovanje posebnosti, na koji način bi to bilo razrešeno? Da li bi država zabranila nošenje tog odevnog

²⁸ Od 1989. godine nošenje velova je postalo predmet velikih kontroverzi u Francuskoj, i klasičan primer problema koji mogu nastati preplitanjem liberalnog i multikulturalnog okvira. Naime, 1989. godine tri devojke su bile suspendovane iz svoje srednje škole zato što su odbile da skinu veo tokom časova. Iste godine je doneo odluku po kojoj se nošenje religijskih oznaka ne suprotstavlja principu sekularnosti škola, a ministar obrazovanja je naložio da profesori i direktori snose odgovornost za prihvatanje ili odbijanje ove prakse, u svakom pojedinačnom slučaju. Godine 1994. donet je novi memorandum, koji je uspostavio distinkciju između "diskretnih" i "očiglednih" religijskih simbola, pri čemu su "očigledni" bili zabranjeni u školama. Od 1994. do 2003. godine oko 100 učenica je bilo suspendovano ili izbačeno iz srednjih škola i sa fakulteta zbog nošenja vela. Skoro polovina slučajeva izbacivanja i suspendovanja je bila odbačena na sudovima. Pogledati: R. Kastoryano, U: *Inroads: A Journal of Opinion*. 2004. Adresa: <http://www.inroadsjournal.ca/archives/inroads15/toc15.htm>; P. Werbner, Veiled Interventions in Pure Space: Honour, Shame and Embodied Struggles among Muslims in Britain and France. U: *Theory, Culture and Society* Vol. 24 (2). 2007: 161–186.

predmeta? Da li bi tim činom štitila njena ženska ljudska prava ili većinsku nacionalnu kulturu? Kako bi se onda odnosila prema nošenju burme ili krsta kod pripadnica pravoslavne vere? Ili bi joj dozvolila da praktikuje svoje pravo, iako glavni grad možda nije mesto u kome muslimanska zajednica živi "tradicionalno i u značajnom broju"? Da li bi za državu ona bila prvo žena ili muslimanka? Ko bi uopšte bio zadužen za problematizaciju nošenja zara? Da li bi za donošenje odluke bio nadležan Ustavni sud, tela autonomne pokrajine, opštine, saveti nacionalnih manjina, ili neka druga instanca – ostaje nerazrešeno.

Navedenim primerima želim da sugerišem da u Ustavu postoje brojne upotrebe koncepta kulture, koje mogu poslužiti kao izvori mnogih društvenih problema i kulturnih ratova. Ukazivanjem na fantazmatski karakter ideje kulturne homogenosti, i kontekstualizovanjem teorijskog nasleđa svoje discipline, antropolozi se lako mogu uključiti u procese stvaranja pažljivije i promišljenije pravno-političke artikulacije kulturnih pripadanja.

Čarna Brković

Governing the sense of belonging:
*An anthropological analysis of "culture" and "identity"
in the constitution of the Republic of Serbia*

The topic of this work is critical reconsideration of a cultural idea which is standardized by the highest political-legal document of the Republic of Serbia. I am starting from the assumption that if in the Constitution as a "founding legal and political document of a state", are incorporated concepts of human rights, and, particularly, the rights of the minorities (as set apart and protected), then a certain idea is standardized by it, i.e., a concept about what is Culture or what it should be. The analysis points out to three main problems which stem from writings about culture in the Constitution of the Republic of Serbia from 2006. Firstly, the concept of culture used in the Constitution is grounded in the aged anthropological idea of culture as a complete, homogenous, and authentic whole. This idea of culture carries a great potential for creating cultural conflicts. Secondly, the ways of managing cultural belonging are not carefully considered. The writers of the Constitution have not offered the mechanisms to resolve the potential cultural clashes in which all conflicted parties respect the constitutionally offered solutions. Thirdly, in the Constitution, theses of liberal and multicultural policy of identity are not carefully united. Combining the idea of free and equal citizens with the recognition of specific cultural rights of the minority's demands developing a specific system for overcoming their contradictions. Such a system has not been offered by the Constitution.

Key words: The Constitution of the Republic of Serbia, cultural policy, cultural belonging, identity, culture concept

Čarna Brković

Gestion des sentiments d'appartenance
Analyse anthropologique de la "culture" et de l'"identité"
dans la Constitution de la République de Serbie

Le présent travail se propose de réexaminer la notion de la culture normalisée dans l'acte juridique et politique suprême de la République de Serbie. Mon présupposé de départ est le suivant: si la Constitution, dans sa qualité de "document juridique et politique fondateur d'un Etat" incorpore la notion des droits de l'homme et, plus particulièrement, la notion des droits des minorités – définis comme un ensemble à part, jouissant d'une protection spéciale –, alors elle normalise une certaine idée de ce que la culture représente ou devrait représenter. L'analyse permet d'isoler trois problèmes principaux soulevés par le traitement de la culture dans la Constitution serbe de 2006. En premier lieu, la conception de la culture mise en oeuvre dans la Constitution repose sur une ancienne définition anthropologique de la culture, suivant laquelle celle-ci représente un ensemble fini, homogène et authentique. Une telle conception de la culture dispose d'un potentiel considérable pour provoquer des conflits sociaux. Deuxièmement, les modes de gestion sur le plan des appartenances culturelles n'ont pas fait l'objet d'une réflexion approfondie. Les auteurs de la Constitution n'ont pas proposé de mécanismes propres à régler d'éventuels conflits culturels de façon à faire respecter les dispositions constitutionnelles par toutes les parties intéressées. Troisièmement, la Constitution amalgame étourdiment les hypothèses de la politique libérale de l'identité, d'une part, et celles de la politique multiculturelle de l'identité, d'autre part. Combiner la notion du citoyen libre et égal avec la reconnaissance des droits particuliers aux minorités culturelles requiert le développement d'un système spécifique susceptible de surmonter les contradictions existantes. Or un tel système n'est point prévu dans la Constitution.

Mots-clés: Constitution de la République de Serbie, anthropologie de la politique, politique culturelle, appartenance culturelle